

ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

CONTENT AND FEATURES OF LEGAL REGULATION AND IMPLEMENTATION OF INTELLECTUAL PROPERTY LAW IN THE CONTEXT OF CIVIL LEGAL RELATIONS

Косяченко К.Е., к. ю. н.,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті на основі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел здійснено теоретичне та практичне усвідомлення правової природи інтелектуальної власності та юридичних засобів, що використовуються для її захисту.

В нинішніх умовах розвитку ринкових відносин та формування України як незалежної, правової та демократичної держави суттєву роль відіграє інститут захисту авторських, виняткових прав на результати інтелектуальної діяльності. Він сприяє створенню сприятливих умов для заняття творчою працею, дозволяючи авторам творів вільно та безперешкодно користуватися, розпоряджатися та отримувати доходи від створених ними результатів творчої діяльності.

Розглядаються сучасні концепції прав інтелектуальної власності українському та зарубіжному законодавстві, аналізуються концептуальні підходи до правового режиму охорони та захисту прав інтелектуальної власності, проблеми стимулювання розвитку сучасного законодавства у сфері інтелектуальної власності з погляду теорії суспільного надбання. Реалії сьогодення вимагають оновлення концептуальних підходів до правового режиму охорони та захисту прав інтелектуальної власності, і це значною мірою має відбитися у національному законодавстві та міжнародно-правових актах у сфері інтелектуальної власності.

Охарактеризовано процес формування інституту права інтелектуальної власності в Україні та вказано на низку проблем, що гальмують розвиток науково-технологічного потенціалу та стримують становлення нової інноваційної моделі національної економіки. Запропоновано шляхи розв'язання проблем, що гальмують розвиток інституту права інтелектуальної власності в Україні. З'ясовано особливості правового регулювання та реалізації права інтелектуальної власності через призму цивільно-правових відносин.

Право інтелектуальної власності запропоновано розглядати як особливу підгалузь українського цивільного права, зокрема – систему правових норм щодо особистих і майнових прав на всі ті результати інтелектуальної діяльності та прирівняти до них об'єкти, що визнаються та охороняються законом.

Ключові слова: інтелектуальна власність, правове регулювання, право інтелектуальної власності, цивільно-правові відносини, авторське право, інтелектуальна діяльність, патентне право.

The article, based on the analysis of current legislation, available scientific, journalistic and methodological sources, provides theoretical and practical understanding of the legal nature of intellectual property and legal remedies used to protect it.

In the current conditions of development of market relations and formation of Ukraine as an independent, legal and democratic state, the institute of protection of copyright, exclusive rights to the results of intellectual activity plays a significant role. It helps to create favorable conditions for creative work, allowing authors to freely and freely use, dispose of and receive income from the results of their creative activities.

Modern concepts of intellectual property rights to Ukrainian and foreign legislation are considered, conceptual approaches to the legal regime of protection and protection of intellectual property rights, problems of stimulating the development of modern legislation in the field of intellectual property in terms of public property theory are analyzed. The realities of today call for a renewal of conceptual approaches to the legal regime of protection and enforcement of intellectual property rights, and this should be largely reflected in national legislation and international legal acts in the field of intellectual property.

The process of formation of the institute of intellectual property law in Ukraine is described and a number of problems are hindered, which hinder the development of scientific and technological potential and hinder the formation of a new innovative model of the national economy. Ways to solve problems that hinder the development of the institution of intellectual property law in Ukraine are proposed.

The peculiarities of legal regulation and realization of intellectual property rights through the prism of civil law relations are clarified.

It is proposed to consider the right of intellectual property as a special branch of Ukrainian civil law, in particular – the system of legal norms on personal and property rights to all those results of intellectual activity and equivalent objects recognized and protected by law.

Key words: intellectual property, legal regulation, intellectual property law, civil law relations, copyright, intellectual activity, patent law.

Сучасні потреби світу, глобальні політичні та соціальні процеси справляють визначальний вплив на формування тенденцій розвитку правових систем та окремих правових інститутів. Сфера інтелектуальної власності, захисту інтелектуальних прав на результати інтелектуальної діяльності та засобів індивідуалізації товарів, робіт і послуг не залишилася осторонь глобальних процесів. Основна тенденція правової охорони інтелектуальної власності спрямована на її посилення, максимальне залучення юридичного інструментарію, що використовується для захисту майнових прав на нематеріальні об'єкти.

На сьогоднішній день інститут права інтелектуальної власності набув широкого поширення, отримавши своє закріплення як на рівні міжнародного, так і внутрішньодержавного права. Попри законодавче визнання цього інституту та закріплення його в Конституції України, й досі проблеми інтелектуальної власності залишаються дискусійними, насамперед питання захисту права інтелектуальної власності у зв'язку із специфікою відносин, що виникають у цій сфері. Незважаючи на те, що держава

і жвиває усіх необхідних заходів щодо захисту інтелектуальної власності, рівень порушень, що мають місце у цій сфері, залишається доволі високим, та більшою мірою носить латентний характер. За цих обставин необхідним здається теоретичне та практичне усвідомлення правової природи інтелектуальної власності та юридичних засобів, що використовуються для її захисту.

Авторське право за своєю суттю нерозривно пов'язане з поняттям власності та, відповідно, із захистом цієї власності. Існує думка, що перші уявлення про авторське право з'явилися в Стародавній Греції та Римі. Так, тексти трагедій, що виконуються на сцені, підлягали збереженню для того, щоб була можливість простежити збереження авторського задуму у творі. Вже на той час плагіат розглядався як провина.

Вперше поняття «інтелектуальна власність» було використано в Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності, прийнятої 14 липня 1967 р. у Стокгольмі [1]. У затвердженій раніше Бернській конвенції про охорону літературних і художніх творів

(9 вересня 1886 р.) вживався також термін «результати інтелектуальної діяльності» у виробничій, науковій, літературній і художній сферах [2].

На думку переважної більшості дослідників, інститут інтелектуальної власності глибоко пов'язаний із концепцією права власності, яка робить можливим використання економіко-правового підходу в сучасній теорії інтелектуальної власності. У межах цього підходу права інтелектуальної власності трактуються як норми, які регулюють і закріплюють (у визначених законом випадках) за фізичними та юридичними особами майнові й особисті немайнові права на результати інтелектуальної діяльності. Водночас стверджується, що саме через правову форму інтелектуальні продукти залучаються у процес економічного кругообігу і трансформуються в економічні блага (ресурси, джерела доходів, капітал).

На думку відомого українського вченого А. А. Чухна, «інтелектуальна власність – це особлива форма власності, бо вона створюється не звичайною, а творчою, інтелектуальною працею..., це ідеальні творіння, які базуються на матеріальних носіях» [3, с. 311]. «Особливість відносин інтелектуальної власності, – зазначає дослідник, – полягає в тому, що вони складаються з результатів інтелектуальної праці, тобто є наслідком творчої діяльності людини. Саме елементи творчості як складові інтелектуальної праці визначають індивідуальний характер її продуктів і становлять якісний критерій відмінності інтелектуальної праці. Адже інтелектуальна праця за своїм характером є суто індивідуальною працею, втіленням індивідуальних особливостей людини, її здібностей і таланту» [3, с. 316].

Термін «інтелектуальна власність» змінив дефініцію «духовна власність» і був запроваджений для задоволення, насамперед, економічних потреб. Вживання цього поняття правомірне, якщо поставитися до нього як до умовної категорії, що має економічний зміст, предметом правового регулювання якого є дії щодо створення та використання нематеріальних об'єктів – нових знань, які одержують юридичну оболонку охороною здатності.

У ширшому розумінні інтелектуальна власність означає: «закріплені законом права, які є результатом інтелектуальної діяльності людини в промисловій, науковій, літературній і художній сферах» [4]. Обсяг зазначених прав (виключних або невиключних) визначає сферу і час використання об'єкта творчості, що отримав від держави охоронний документ (патент, свідоцтво). Для контролю господарського обігу результатів творчості застосовують територіальні юридичні норми, що закріплюються національним і міжнародним законодавством за видами правового регулювання.

Наразі виокремлюються два основні види правового регулювання відносин, пов'язаних з об'єктами інтелектуальної власності: авторське право та право промислової власності (або патентне право). Обидва види ґрунтуються на результатах розумової праці, вони регулюють різні правовідносини. Коло об'єктів їхньої охорони близьке, але не тотожне. Авторське право регулює відносини, що виникають у зв'язку з використанням творів літератури, мистецтва та науки, зокрема, комп'ютерних програм і баз даних. Охорона (видання свідоцтва) поширюється на певні види й форми інформації. Правове регулювання авторських прав передбачає наявність механізму підтримки особистих немайнових прав автора – права на ім'я, неперекручування тексту та механізму підтримки його майнових прав, тобто права на виключне використання об'єкта інтелектуальної власності, що дозволяє юридично вводити в господарський обіг результат творчості.

Варто зазначити, що наявність автора, творця інтелектуального продукту істотно ускладнює трактування відносин власності. Останні набувають подвійної природи, виступаючи:

1) як майнові права (права творця на результат інтелектуальної творчої діяльності), які забезпечують їхньому власнику виняткову можливість розпоряджатися інтелектуальним продуктом на свій розсуд, здійснювати економічне привласнення результатів розумової творчої праці;

2) як особисті немайнові (моральні, духовні) права (права авторства), які не можуть відчужуватися від власника за своєю природою, забезпечуючи духовне привласнення результатів інтелектуальної творчості.

Таким чином, майнові права визначають права власника на економічну складову об'єкта інтелектуальної власності, а особисті немайнові права – на творчу складову інтелектуальної власності.

Крім вищесказаного, необхідну увагу слід приділити захисту прав інтелектуальної власності. Захист авторських і суміжних прав і охоронюваних законом інтересів здійснюється у передбаченому законом порядку, тобто за допомогою застосування належної форми, засобів та способів захисту. Базою захисту виняткових прав як громадянських прав є методи приватного права. Використання методів публічного права – кримінального чи адміністративного – є додатковим. Спроба їхнього конструювання як самостійних обумовлена особливими інтересами. Захист методами цивільного права спрямовано, перш за все, на відновлення порушеного права або на компенсацію, що дозволяє зробити таке відновлення, тоді як боротьба з порушеннями методами публічного права здебільшого спрямована на профілактику та запобігання порушенням у майбутньому.

Право на захист порушених прав втрачається, якщо власники авторських прав придбали їх з порушенням встановленого законом порядку або здійснюють їх виключно з наміром заподіяти шкоду іншій особі або допускають зловживання ними в іншій формі. Так, наприклад, суд може відмовити у захисті авторських прав тим із співавторів чи спадкоємців, які не дають своєї згоди на перевидання твору, керуючись при цьому виключно бажанням заподіяти шкоду іншим співавторам чи спадкоємцям.

На сьогодні розрізняють дві основні форми захисту – юрисдикційну та неюрисдикційну. Юрисдикційною формою захисту є діяльність уповноважених державою органів із захисту порушених чи оспорюваних суб'єктивних авторських та суміжних прав. Суть її виявляється у тому, що особа, права та законні інтереси якої порушені неправомірними діями, звертається за захистом до державних чи інших компетентних органів, наприклад, до суду, до третейського суду, до вищого органу тощо, які уповноважені прийняти необхідні заходи для відновлення порушеного права та припинення правопорушення.

Неюрисдикційна форма захисту охоплює собою дії громадян та організацій із захисту авторських та суміжних прав та охоронюваних законом інтересів, що здійснюються ними самостійно, без звернення за допомогою до державних чи інших компетентних органів. У даній області спектр неюрисдикційних заходів захисту досить вузький і, по суті, зводиться до можливості відмови вчиняти певні дії на користь несправного контрагента: наприклад, автор має право відмовитися від внесення до твору змін та доповнень, не передбачених авторським договором, або від виконання договору в цілому у разі його недійсності.

На нашу думку, найбільшу практичну значущість та ефективність серед названих форм захисту має цивільно-правовий захист авторських прав, що реалізується в рамках юрисдикційної форми. Вона забезпечується застосуванням передбачених законом засобів захисту. Велика роль у регулюванні питань захисту авторських прав має приділятися правоохоронним органам. У багатьох країнах світу, в органах поліції та прокуратури існують спеціальні відділи, які займаються лише питаннями охорони інтелектуальної власності, що дозволяє більш ефективно захищати порушені права громадян у сфері.

Нині Україна залишається серед світових лідерів за такими напрямками фундаментальної науки, як: фізика, математика, інформатика, хімія, фізіологія, медицина; має піонерні напрацювання та прикладні розробки у сфері лазерної, криогенної, аерокосмічної техніки, засобів зв'язку і телекомунікацій, програмних продуктів; входить у вісімку держав, які мають необхідний науково-технічний потенціал для створення авіакосмічної техніки, та у десятку найбільших суднобудівних країн світу. Проте, на відміну від розвинених країн, в яких 85–90 % зростання ВВП забезпечуються за рахунок виробництва та експорту наукомісткої продукції, частка України на ринку високотехнологічної продукції, ємність якого оцінюється в обсязі 2,5–3 трлн дол. США, становить приблизно 0,05–0,1 % [5].

Слід відзначити, що в результаті панування ідеї «всесвітнього наукового простору без кордонів», несприйняття нацією об'єктів інтелектуальної власності як товару, який має вартість і повинен бути захищений на баланс як нематеріальні активи, відсутність належних знань та інформації про порядок захисту інтелектуальної власності за межами України, відсутність у держави коштів на патентування та здійснення реєстраційних процедур за кордоном, а також законодавча неврегульованість питань передачі вітчизняних технологій, на які витрачені бюджетні кошти (зокрема, у випадку виїзду українських науковців на роботу за кордон), створюються передумови для передачі за безцінь цінних об'єктів інтелектуальної власності, що має бути захищеною законом, у протизахисній цивілізованій економічно вигідним умовам укладання договорів про надання прав на користування об'єктами інтелектуальної власності за кордоном, а також ефективному впровадженню результатів наукової діяльності на внутрішньому ринку. За рівнем інтенсивності експорту високотехнологічної продукції Україна майже вдвісьтеро відстає від середньосвітового показника.

Потрібно зазначити, що в Україні вже зроблено важливі кроки на шляху формування та розвитку інституту інтелектуальної власності, створення відповідного законодавчого поля, гармонізованого з міжнародними вимогами. У ст. 41 Конституції України проголошується право кожного громадянина «володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності» [6]. Фіксація права інтелектуальної власності в Конституції України означає, що держава бере на себе зобов'язання забезпечити своїм громадянам ефективний захист цього права, підтримку та охорону будь-яких видів творчої інтелектуальної діяльності. В Україні створено відповідне законодавче середовище, достатньою мірою гармонізоване з міжнародними вимогами. Чинне законодавство України включає значний перелік нормативних актів у сфері інтелектуальної власності (Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України, Закони України «Про інноваційну діяльність», «Про авторське право і суміжні права», «Про доступ до публічної інформації», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про видавничу справу» та ін.).

Водночас, процес формування інституту інтелектуальної власності в Україні пов'язаний з низкою проблем, що позначаються на розвитку науково-технологічного потенціалу та стримує становлення нової інноваційної моделі національної економіки, серед яких: проблеми регулювання відносин, що виникають між суб'єктами інноваційної діяльності при створенні об'єктів інтелектуальної власності в частині специфікації прав власності на результати науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, що фінансуються за рахунок державного бюджету або через державні заклади; забезпечення патентної чистоти продуктів інноваційної діяльності; колективного управління авторським і суміжними правами; придбання

й оплати майнових прав на використання об'єктів інтелектуальної власності, комерційного використання інтелектуальної власності як нематеріальних активів; нерозвиненості інститутів, що забезпечують комерціалізацію об'єктів інтелектуальної власності; передачі на комерційних засадах прав на об'єкти інтелектуальної власності; розвитку франчайзингу, трансферу технологій за кордон, налагодження системи інноваційного аудиту; формування життєздатного та ефективного інноваційного ринку, венчурного капіталу, сучасних форм кооперації інноваційного бізнесу (технополісів, технопарків); удосконалення механізму оцінки і передачі прав на об'єкти інтелектуальної власності тощо.

Розв'язання означених проблем вбачається за рахунок:

- подальшої трансформації вітчизняного законодавства у сфері інтелектуальної власності з урахуванням кращого світового досвіду, його гармонізації з міжнародними нормами та стандартами;
- удосконалення національної системи охорони та захисту прав інтелектуальної власності з урахуванням міжнародно-визнаних норм і принципів упровадження дієвого механізму реалізації цих норм та запобігання несанкціонованому використанню об'єктів інтелектуальної власності;
- створення необхідних передумов для функціонування цивілізованого ринку об'єктів права інтелектуальної власності, впровадження ефективного механізму комерціалізації інтелектуальної власності та новітніх форм її використання (франчайзингу, передачі під заставу, опціонних угод, лізингових і рейтингових договорів), нормативного забезпечення оцінки вартості нематеріальних активів;
- стимулювання створення та швидкого введення до господарського обігу нових об'єктів права інтелектуальної власності, комерціалізації запатентованих науково-технічних досягнень; державна підтримка винахідництва, новаторства та творчої інтелектуальної праці;
- інформаційного забезпечення діяльності у сфері інтелектуальної власності, розвитку патентно-інформаційної бази, комплектування фондів національної патентної документації в регіонах, підключення до глобальної інформаційної мережі WIPOnet згідно з довгостроковою програмою ВОІВ, створення національної системи підготовки та перепідготовки фахівців у сфері інтелектуальної власності;
- активізації процесів створення недержавних організацій з питань охорони прав інтелектуальної власності, сприяння громадським ініціативам правовласників, зацікавлених в охороні та захисті своїх прав, формування у населення правової культури, поваги до прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Таким чином, поняття «право інтелектуальної власності» та складові його правомочності щодо володіння, користування та розпорядження в сукупності з усією нормативною базою, що забезпечує їх застосування в економічній діяльності, являють собою інститути, якими власність як цивільно-правова категорія реалізується у реальній господарській практиці, створюючи стимули та правила господарської поведінки.

Право інтелектуальної власності слід розглядати як окрему підгалузь українського цивільного права, зокрема – систему правових норм щодо особистих і майнових прав на всі ті результати інтелектуальної діяльності та прив'язані до них об'єкти, що визнаються та охороняються законом. Об'єктивізація результатів творчої діяльності та залучення їх до цивільного обігу не свідчить про повне отождошення результатів творчої діяльності та речей, оскільки це було б штучним і не мало наукової цінності. В силу особливих, якісних властивостей результатів творчої діяльності правові норми, що регулюють ці відносини, утворюють інститути, формуючи підгалузь

цивільного права. Проте сутнісна близькість інтелектуальної власності та речової власності є безперечною. Тому родова єдність суспільних відносин у сфері інтелектуаль-

ної власності є системоутворюючим фактором, що дозволяє визнати право інтелектуальної власності як підгалузь цивільного права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності. Підписана у Стокгольмі 14 липня 1967 року та змінена 2 жовтня 1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_169#Text
2. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів. Паризький Акт від 24 липня 1971 року змінений 2 жовтня 1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text
3. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. Київ : «Логос», 2003. 632 с.
4. Основи інтелектуальної власності. Київ : Вид. Дім «Ін Юре». 1999. 578 с.
5. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку : монографія В. Д. Базилевич, В. В. Ільїн; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Знання. 2008. 687 с.
6. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>